

Čemu služi Razum?

O osvrtu dr. Stjepana Razuma na moj prikaz knjige
prof. dr. Ive Goldsteina *Jasenovac* objavljen u
Časopisu za suvremenu povijest 51 (2019), br. 1

Dr. Stjepan Razum, katolički svećenik i povjesničar, voditelj Nadbiskupijskoga arhiva u Zagrebu, član brojnih hrvatskih kulturnih društava i udruga, u ponekima i obnašatelj važnih dužnosti, već se niz godina zauzima za reviziju prevladavajućih i desetljećima promicanih navoda o razmjerima ljudskih gubitaka u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (NDH), a napose o žrtvama logora Jasenovac. On zastupa otprije u određenim hrvatskim krajnjim nacionalističkim krugovima jedino prihvatljiva, ali i teško dokaziva stajališta da je u poraću logor Jasenovac „imao duže trajanje, nego li onaj ratni. U poslijeratnom logoru [Jasenovac] stradao je neizmjereno veći broj nego li u ratnom logoru”. Dr. Razum tvrdi da je Jasenovac za vrijeme NDH bio „radni i tranzitni logor. U njemu se nije provodilo ubijanje”, i zaključuje bez zadržke da „za masovna ubijanja u logoru Jasenovac nema nikakvih dokaza”, zatim i da su „najbrojniji logoraši bili sami Hrvati, protivnici ustaškoga režima”, kao i da je „točan broj žrtava logora Jasenovac niži od najniže službene komunističke procjene”.¹ Nije zanemariva mogućnost da je „točan broj žrtava logora Jasenovac niži od najniže službene komunističke procjene”, ali nije jasno na temelju kojih pokazatelja dr. Razum ustvrđuje da su „najbrojniji logoraši bili sami Hrvati, protivnici ustaškoga režima”. Usto vjerodostojnih potvrda da je u poraću u Jasenovcu stradao „neizmjereno veći broj nego li u ratnom logoru” jednostavno nema. No, velečasni dr. Razum uporno i bez imalo zadržke ponavlja tvrdnje da je „Popis žrtava u Jasenovcu potpuno [je] lažan i izmišljen, u Jasenovcu nije NDH ubijala Srbe, nego su nakon rata partizani i komunisti ubijali hrvatske domoljube [...]”.²

¹ Usp. „Intervju. Dr. Stjepan Razum, povjesničar i arhivist: Vrijeme je da srušimo velikosrpski mit o Jasenovcu. Nema dokaza za masovne ustaške zločine u Jasenovcu, ali ima za partizanske!” [razgovarala: Andrea Černivec], *Hrvatski list* (Zadar), br. 411, 9. 8. 2012., 28-35. Usp. i primjerice: „Intervju. Dr. Stjepan Razum. U Jasenovcu partizani su svoje okrutne i masovne zločine podmetnuli ustašama – mi povjesničari to ćemo i dokazati!” [razgovarao: Ivica Marijačić], *Hrvatski tjednik* (Zadar), br. 501, 1. 5. 2014., 30-33; Stjepan RAZUM, „Jasenovac, najveća povijesna laž koja iz dana u dan postaje sve prozirnija”, *Hrvatski tjednik* (Zadar), br. 559, 11. 6. 2015., 18-25.

² Usp. Stjepan RAZUM, „Logor Jasenovac kao sredstvo trajne komunističke indoktrinacije”, *Hrvatski tjednik* (Zadar), br. 581, 12. 11. 2015., 18-20.

Svoje sabrane umotvorine o NDH i logoru Jasenovac objavio je dr. Razum 2018. u knjizi *Razotkrivena jasenovačka laž*, u suautorstvu s akademikom Josipom Pečarićem.³ Dr. Razum je u ožujku 2018. hrvatskom narodu obznanio „konačnu istinu” o broju jasenovačkih logoraša i broju logoraša koji su u logoru Jasenovac izgubili život. Naime, on tvrdi da je sveukupno u vrijeme NDH, od 1941. do 1945., bilo tek 18.600 jasenovačkih logoraša, a da je od toga njih 1360 u logoru Jasenovac i „smrtno stradalo”. – „Prirodnom smrću, od teških oboljenja ili od posljedica najtežih kazni logorske uprave!”⁴

Dr. Razum je mišljenja „kako živimo u doba izokrenutih vrijednosti”. – „Očigledna se istina niječe, a promiče se laž.” Ujedno nas podsjeća: „Osma zapovijed Božja slovi: ‘Ne reci lažna svjedočanstva’, dakle ne laži!” Što se pak tiče povijesti NDH i pitanja logora Jasenovac, velečasni dr. Razum, jedan od osnivača i prvi predsjednik Društva za istraživanje trostrukog logora Jasenovac, ističe „kako se hrvatsku javnost više ne može vući za nos”.⁵ – Lijepo sročeno. I drago mi je da mogu reći da se u ponečemu ipak slažem s velečasnim dr. Razumom. Pa, red je da vidimo tko to promiče izokrenute vrijednosti, tko se ne drži osme zapovijedi Božje i tko to hrvatsku javnost vuče za nos.

Dr. Razum u *Hrvatskom tjedniku* od 4. srpnja 2019. razglaba⁶ o mojem prikazu najnovije knjige prof. dr. Ive Goldsteina *Jasenovac* objavljenom u *Časopisu za suvremenu povijest* 1/2019.⁷ te navodi: „Pitam se smije li dr. Geiger, povjesničar Hrvatskoga instituta za povijest, pisati o Drugome svjetskom ratu istinito? Izgleda da ne smije! Takav mi se zaključak nameće na temelju pročitana opširnog kritičkog prikaza dr. zn. Vladimira Geigera također opširne knjige dr. zn. Ive Goldsteina o Jasenovcu, objavljene godine 2018.” (str. 16).

Mišljenja je velečasni dr. Razum da kad se taj moj „opširni kritički prikaz dočita do kraja, kod čitatelja [dr. Razuma] se javlja toliko veliko razočaranje, koliko je veliko bilo i očekivanje” (str. 17). – Dakle, čitatelj, dr. Razum, uvelike je razočaran, pa ustvrđuje: „Narodna poslovice ‘Od drveća se ne vidi šuma’ može se doslovno primijeniti na predmetni kritički prikaz Goldsteinove knjige. Dr. Geiger pobrojao je tolike pojedinosti, koje treba ispraviti i u kojima se on razlikuje od Goldsteina, ali u odnosu prema glavnom predmetu knjige, tj.

³ Usp. Josip PEČARIĆ, Stjepan RAZUM, *Razotkrivena jasenovačka laž* (Zagreb: Društvo za istraživanje trostrukog logora Jasenovac, 2018).

⁴ Usp. Josip FRKOVIĆ, „Knjiga akademika Pečarića i dr. Razuma donosi konačnu istinu o 18 600 logoraša u Jasenovcu i 1360 smrtno stradalih”, <http://www.tjedno.hr/knjiga-akademika-pecarica-i-dr-razuma-donosi-konacnu-istinu-o-18-600-logorasa-u-jasenovcu-i-1360-smrtno-stradalih/>, pristup ostvaren 5. 7. 2019.

⁵ Usp. „U Sisku predstavljena knjiga ‘Razotkrivena jasenovačka laž’: ‘Očigledna istina se niječe, a promiče se laž’”, <https://narod.hr/kultura/u-sisku-predstavljena-knjiga-razotkrivena-jasenovačka-laz-ocigledna-istina-se-nijece-a-promice-se-laz>, pristup ostvaren 5. 7. 2019.

⁶ Usp. „Dr. Stjepan Razum: Na žalost, nema bitne razlike između povjesničara dr. Geigera i povjesničara dr. Goldsteina – obojica učvršćuju nametnute jugosrpske dogme”, *Hrvatski tjednik* (Zadar), br. 771, 4. 7. 2019., 16-18.

⁷ Usp. Vladimir GEIGER, „Ivo Goldstein, *Jasenovac* (Zaprešić; Jasenovac: Fraktura; Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, 2018) 958 str., [32 str.] s tablama: ilustr., zemljop. karte; 24 cm”, *Časopis za suvremenu povijest* 51 (2019), br. 1: 269-314.

prema ratnom sabirnom logoru Jasenovac, prema vlasti ND Hrvatske, prema samoj ND Hrvatskoj, stajališta su im istovjetna” (str. 17). Nedvojbeno je, sugerira dr. Razum, da se i ja, kao i prof. dr. Goldstein, nisam „uspio izvući iz jugoslavensko-velikosrpsko-šovinističke kolotečine”, odnosno kako to dr. Razum konstatira naslovom svojega članka u *Hrvatskom tjedniku*: „Na žalost, nema bitne razlike između povjesničara dr. Geigera i povjesničara dr. Goldsteina – obojica učvršćuju nametnute jugosrpske dogme.” A da je to upravo tako dovoljno je, prema mišljenju dr. Razuma, navesti nekoliko navoda iz toga mojeg prikaza (str. 17).

U nakani da slikovito, kako on to već zna, prikaže moj način „učvršćivanja nametnute jugosrpske dogme”, dr. Razum piše: „Ugledni predstavljatelj dr. Geiger, povjesničar Hrvatskoga instituta za povijest postavlja dr. Goldsteinu retoričko pitanje: ‘Znači li to zapravo da se iz Jasenovca masovno izlazilo?’ (str. 286.), kojim ujedno sugerira niječan odgovor, tj. da nije bilo brojnih izlazaka, što nije točno. [...]” (str. 17).

No, da ponovim – napisao sam: „Kada se Goldstein već poziva na jugoslavensku kraljevsku vladu, čudno je da se ne pita što znači navod da je Jasenovac ‘centralni logor kroz koji svaki mora proći’. Znači li to zapravo da se iz Jasenovca masovno izlazilo? Je li to na tragu tvrdnji kolege mu povjesničara Stjepana Razuma?” – Ne može biti jasnije da sam retoričkim pitanjem prof. dr. Goldsteinu upravo sugerirao da su kroz logor Jasenovac prošli mnogi, ali da se iz logora Jasenovac i masovno izlazilo. – Nije dovoljno nešto pročitati, napisano treba i razumjeti. Dr. Razum to očito nije u stanju.

Neopterećen činjenicama, dr. Razum dalje mudruje: „Predstavljatelj [Geiger] prigovara Goldsteinu da nije u stanju analizirati intenzitet i usmjerenost nasilja NDH iz 1941., napraviti njegovu poredbu s nasiljima NDH 1942. godine ... (str. 301.). Predstavljatelj [Geiger] ne navodi ovdje nasilje nekog pojedinca, skupine ili vojne jedinice, nego nasilje ND Hrvatske, dakle nasilje države kao države! Toga nema nigdje, osim u jugoslavensko-velikosrpsko-šovinističkim umovima i njihovim djelima!” (str. 17). – Krasno sročeno... No, nije potpuno jasno je li dr. Razum mišljenja da nijedna država ne može činiti nasilje ili se to odnosi samo na NDH? Ujedno, bi li dr. Razum jednako žučljivo reagirao i na napise o intenzitetu i usmjerenosti nasilja Titove Jugoslavije?

U osvrtu na Goldsteinovu knjigu *Jasenovac* u *Časopisu za suvremenu povijest* na 301. stranici naveo sam i što i kako prof. dr. Goldstein piše o događajima na Kozari u ljeto 1942. godine. Nastojao sam ponajprije slikovito, upotrebom hiperbole, prikazati i da nije sposoban odvojiti bitne od nebitnih činjenica, i napisao da „nije u stanju shvatiti, raščlaniti, usporediti, Goldstein će vrebati nestašne domobrane koji su ukrali kokoši, a promaknut će mu streljački stroj nekoga domobranskoga gorskog zdruza koji u kozaračkim šumama strijelja na stotine, a zatim raseljava na tisuće ljudi...” – Dr. Razum okomio se u *Hrvatskom tjedniku* na ovaj navod i ustvrđuje da prigovaram „Goldsteinu što se bavi neznatnim pojedinostima, a promaknut će mu streljački stroj nekog domobranskog gorskog zdruza koji u kozaračkim šumama strijelja na stotine, a

zatim raseljava na tisuće ljudi...? (str. 301.) Unatoč mnogobrojnim bilješkama, predstavljajući [Geiger] nije naveo izvor za ovu tvrdnju, a ako nije izmišljena od njegove strane, izvor joj je zasigurno u nekom protuhrvatskom uratku". Usto dr. Razum zaključuje: „Ne samo Goldsteinu, nego i [Geigeru] predstavljajući njegove knjige ND Hrvatska je puna nasilja, odnosno zločina, jer ih ne čine samo ustaše (što je u njihovim radovima opće poznato), nego i domobrani, dakle cjelokupna oružana snaga ND Hrvatske" (str. 17). U tome velečasni dr. Razum ima pravo.

Dr. Razum samozadovoljno tvrdi da je navod o strijeljanju zarobljenika u kozaračkim šumama od strane domobranskih gorskih zdругova ili moja izmišljotina ili pak netočna tvrdnja – laž nedvojbeno preuzeta iz „nekog protuhrvatskog uratka". Red je da vidimo tko je totalni nezalica ili tko se ne drži osme Božje zapovijedi – tko laže i tko to hrvatsku javnost vuče za nos.

Krajem svibnja 1942. ustrojena je pod zapovjedništvom generala Friedricha Stahla njemačka Borbena skupina „Zapadna Bosna", u sastavu koje su uz njemačke postrojbe glavninu činile domobranske i ustaške snage. Borbena skupina „Zapadna Bosna" imala je namjeru uspostave „zaprečnih skupina" oko Kozare i Prosare koje su trebale potiskivati i konačno uništiti partizane. Borbeni pothvati započeli su sredinom lipnja 1942. godine. Partizani su se branili te prelazili i u oštre protunapade, u kojima su nekim domobranskim postrojbama nanijeli znatne gubitke. Krajem lipnja stigle su iz Srbije dodatne njemačke postrojbe kao pojačanje Borbenoj skupini „Zapadna Bosna", pa je početkom srpnja uspješno nastavljen pothvat protiv partizana. Konačno je 18. srpnja 1942. pothvat Borbene skupine „Zapadna Bosna" na Kozari i Prosari završen, prema ocjeni Nijemaca, s „velikim uspjehom". U tim borbama partizani su pretrpjeli velike gubitke u ljudstvu, a u kozaračkim šumama zarobljene su znatne količine naoružanja i vojne opreme.⁸

Iako o ofenzivi na Kozari 1942. postoji mnogobrojna literatura nastala u razdoblju socijalističke Jugoslavije, a sada i mišljenje dr. Razuma, o tim događajima ipak više vjerujem arhivskim izvorima. Posao mi je olakšan jer o događajima na Kozari 1942. postoje znanstveni radovi hrvatskih povjesničara, koji su koristili i arhivsko gradivo. Tako primjerice povjesničar dr. Nikica Barić u recentnom znanstvenom članku „Kozara 1942. – sudbina zarobljenika, civila i djece", objavljenom u časopisu *Pilar*, u poglavlju „Postupak prema partizanima, njihovim suradnicima i sumnjivim osobama"⁹ piše opširnije i o postupku prema zarobljenima tijekom operacije njemačkih i hrvatskih oružanih snaga na Kozari i Prosari, pa i o strijeljanjima zarobljenika, i upućuje na arhivske izvore, ponajprije na njemačka vojna i diplomatska izvješća i izvješća Glavnoga stožera domobranstva. I što nam kazuju ti dokumenti?

⁸ Nikica BARIĆ, „Kozara 1942. – sudbina zarobljenika, civila i djece", *Pilar. Časopis za društvene i humanističke studije* XI (2016), br. 22 (2): 53-54. I ondje navedeni izvori i literatura.

⁹ BARIĆ, „Kozara 1942. – sudbina zarobljenika, civila i djece", 56-62.

General Friedrich Stahl donio je 4. lipnja 1942. upute za operaciju opkoljavanja i uništavanja partizana u zapadnoj Bosni. U njima je navedeno da osobno preuzima taktičko zapovjedništvo nad postrojbama NDH koje će sudjelovati u operaciji. U svojim uputama general Stahl odredio je i način postupanja sa zarobljenim partizanima i civilnim stanovništvom tijekom predstojeće operacije. Osobe koje pružaju otpor njemačkoj vojsci i postrojbama NDH, ili su uhvaćene s oružjem, treba strijeljati. Također je naređeno da treba strijeljati osobe za koje je dokazano da su pomagale partizanima.¹⁰ General Stahl ponovio je 14. srpnja 1942. uputu da čete pod njegovim zapovjedništvom nakon ispitivanja strijeljaju zarobljene partizane i osobe koje im pomažu. Važnije zarobljenike trebalo je, sa zapisnikom saslušanja, uputiti pretpostavljenom zapovjedništvu.¹¹ U dnevnom izvješću Glavnoga stožera domobranstva od 15. srpnja 1942. navedeno je da domobranske i njemačke snage na Kozari nailaze na vrlo slab otpor, kao i podatak da je strijeljano 59 partizana, četiri su zarobljena, a ratni plijen sastojao se od 29 pušaka.¹² Ti podaci pokazuju nerazmjer između broja strijeljanih i zarobljenih partizana i količine zaplijenjenoga oružja. Na temelju navedenog može se zaključiti da nisu bili strijeljani isključivo partizani nego i civili za koje se ustanovilo ili sumnjalo da su suradnici partizana. U tom smislu razlika između „pravih” partizana i ostaloga stanovništva, posebno mladića i muškaraca, vjerojatno je za njemačke vojnike i domobrane bila „mutna”.¹³ No, sumnjičavost njemačke vojske i postrojbi NDH prema civilnom stanovništvu nije bila neutemeljena. Zaista je i Oblasni komitet Komunističke partije Jugoslavije za Bosansku krajinu u vezi s držanjem stanovništva koje je na Kozari bilo opkoljeno s partizanima poslije naveo: „Stanovništvo je i samo masovno uzimalo učešće goloruko u borbi protiv neprijatelja koji je jurišao i tu ga je mnogo poginulo.”¹⁴

Kako su postrojbe Borbene skupine „Zapadna Bosna” od početka srpnja 1942. počele zarobljavati i sve više civila s područja koje su opsjedale, pojavile su se sumnje da su se među njima prikrili i partizani. Tako je u dnevnom izvješću Glavnoga stožera domobranstva od 8. srpnja 1942. u vezi sa stanjem među neprijateljem na Kozari navedeno da, prema izjavama civila koji su se predali njemačkim i hrvatskim snagama, među samim civilima ima i „pre-svučenih partizana”.¹⁵ U dnevnom izvješću od 9. srpnja kaže se pak: „Ponovno je potvrđeno da partizani imaju nalog zakopati oružje i prikriti se među

¹⁰ *Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u naroda Jugoslavije*, tom XII, knj. 2: *Dokumenti Nemačkog Rajha 1942.* (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1976), dok. br. 85.

¹¹ *Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u naroda Jugoslavije*, tom XII, knj. 2, dok. br. 110.

¹² HR-HDA-487, Glavni stožer domobranstva, Prilog dnevnom izvješću br. 196 (po podatcima primljenim 15. srpnja 1942. godine do 9 sati), Tok operacije „Kozara”.

¹³ Jonathan E. GUMZ, „Wehrmacht Perceptions of Mass Violence in Croatia, 1941–1942”, *The Historical Journal* 44 (December 2001), br. 4: 1022.

¹⁴ *Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u naroda Jugoslavije*, tom IX, knj. 1: *Partijsko-politička dokumenta 1941 – 1942.* (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1961), dok. br. 122.

¹⁵ HR-HDA-487, Glavni stožer domobranstva, Prilog dnevnom izvješću br. 189 (po podatcima primljenim 8. VII. 1942. godine do 9 sati), Tok operacije „Kozara”.

bjegunce.”¹⁶ U dnevnom izvješću od 11. srpnja navedeno je: „Neprijatelj borbu i dalje ne prima. Po jednoj zaplijenjenoj partizanskoj zapoviedi od 2. VII. partizani imaju uputstvo da teško oružje i zalihe zakopaju a lakim odjelima da se probiju u Grmeč pl.[aninu], dok specijalni razviđački odredi kojima su poznata mjesta prikrivenog oružja ostaju u Kozari i vrše uznemiravanja i prepade javljajući naše pokrete. Prema iskazima zarobljenika, mase partizana nalaze se među pučanstvom kao seljaci.”¹⁷ U dnevnom izvješću Glavnoga stožera domobranstva od 18. srpnja navedeno je da je prethodnoga dana uspješno okončana operacija na Kozari i Prosari, kao i da ukupni gubici partizana iznose 3397 poginulih, a još će 250 partizana nakon ispitivanja biti strijeljano. Također je navedeno da su tijekom borbenoga izviđanja sjeveroistočno od Prijedora strijeljana 294 partizana, a trojica su zarobljena.¹⁸

Njemačko poslanstvo u Zagrebu izvijestilo je 23. srpnja 1942. Berlin da je u operaciji protiv partizana na Kozari od oko 5000 partizana poginulo 3500, a 300 zarobljenih partizana izvedeno je pred prijeki sud i strijeljano.¹⁹ Poslije će u dokumentima njemačke vojske biti navedene još veće brojke likvidiranih partizana. Tako se spominjalo da je Bobrena skupina „Zapadna Bosna” od 24. lipnja do 23. srpnja 1942. ubila 6589 partizana, 423 partizana su ranjena, a za odmazdu je strijeljano 777 osoba.²⁰ Trebam li nabrajati dalje?

Ono što i kako o događajima na Kozari u ljeto 1942. tvrdi i zaključuje dr. Razum najobičnije je neznanje i naklapanje ili pak najobičnija laž. – Briga velečasnog dr. Razuma za arhivske izvore – njemačka vojna i diplomatska izvješća i izvješća Glavnoga stožera domobranstva i recentne radove hrvatske historiografije koji su te izvore koristili. To su „protuhrvatski uradci”. „Istina” je ono što se njemu učini da je bilo ili moglo biti. I točka.

Dr. Razum u *Hrvatskom tjedniku* zatim piše i ustvrđuje: „Kritičar Geiger olako tvrdi: ‘Uopće ne sumnjam da su postojale i masovne grobnice jasenovačkih logoraša – to potvrđuju mnogobrojni izvori’ (str. 311.) Unatoč mnogobrojnim bilješkama, dr. Geiger nije naveo ni jedan izvor za ovu tvrdnju, točnije – laž, a kamoli da bi naveo mnogobrojne izvore” (str. 17).

Ponovno se nameće pitanje tko nema elementarna znanja o pitanjima o kojima raspravlja, tko se ne drži osme zapovijedi Božje – naime tko laže i tko to hrvatsku javnost vuče za nos.

Točno, u osvrtu na Goldsteinovu knjigu *Jasenovac u Časopisu za suvremenu povijest* napisao sam i da „Uopće ne sumnjam da su postojale i masovne grobnice jasenovačkih logoraša – to potvrđuju mnogobrojni izvori” (str. 311).

¹⁶ HR-HDA-487, Glavni stožer domobranstva, Prilog dnevnom izvješću br. 190 (po podatcima primljenim 9. srpnja 1942 godine do 9 sati), Tok operacije „Kozara”.

¹⁷ HR-HDA-487, Glavni stožer domobranstva, Prilog dnevnom izvješću br. 192 (po podatcima primljenim 11. srpnja 1942 godine do 9 sati), Tok operacije „Kozara”.

¹⁸ HR-HDA-487, Glavni stožer domobranstva, Prilog dnevnom izvješću br. 199 (po podatcima primljenim 18. srpnja 1942 godine do 9 sati), Tok operacije „Kozara”.

¹⁹ Bogdan KRIZMAN, *Pavelić između Hitlera i Mussolinija* (Zagreb: Globus, 1980), 356.

²⁰ *Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u naroda Jugoslavije*, tom XII, knj. 2, Prilog I.

Ponavljam i ovdje: uopće ne sumnjam da su postojale i masovne grobnice jasenovačkih logoraša – to potvrđuju mnogobrojni izvori.

Ti mnogobrojni izvori o masovnim grobnicama jasenovačkih logoraša koje spominjem poslijeratna su svjedočanstva preživjelih logoraša, poslijeratni iskazi ustaša koji su bili na službi u jasenovačkom logoru te provedeni terenski uvidi, zračna snimanja i tzv. antropološka istraživanja na području logora Jasenovac. Pisali su o tome mnogi.²¹ Neki pak, primjerice prof. dr. Ljubo Boban krajem 1980-ih, Vladimir Žerjavić početkom 1990-ih ili prof. dr. Josip Jurčević krajem 1990-ih, utemeljeno su upozorili na manipulacije stvarnim nalazima tih različitih terenskih uvida, zračnih snimanja i antropoloških istraživanja.²²

Kad već mudruje, dr. Razum bi trebao znati što se podrazumijeva pod pojmom „masovna grobnica”. – „Masovna grobnica je naziv za grobnicu u kojoj je pokopan veći broj mrtvih istovremeno. [...] Masovne grobnice uslijed ratnih zločina su posljedica organiziranih i masovnih ubijanja ljudi, kao dio etničkog čišćenja ili genocida. [...]”²³ ili „A mass grave is a grave containing multiple human corpses, which may or may not be identified prior to burial. [...] Mass graves are usually created after a large number of people die or are killed, and there is a desire to bury the corpses quickly for sanitation concerns. [...]”²⁴ ili „Un charnier est un endroit où sont enterrés – ou simplement entassés à découvert, pêle-mêle, sans sépulture – de nombreux cadavres humains, qui peuvent être ou non identifiés avant l’enterrement. Il permet, lorsqu’un grand nombre de personnes meurent ou sont tuées, d’enterrer les corps le plus rapidement possible (ce qui le distingue de la fosse commune). [...]”²⁵ ili pak „Ein Massengrab ist ein Grab, in dem mehrere bis viele Tote in der Regel anonymisiert bestattet sind. Die Bestattung in Massengräbern kann verschiedene Anlässe besitzen. [...]”²⁶ Ne postoji suglasje o minimalnom broju osoba koje sačinjavaju masovnu grobnicu. Tako se masovnu grobnicu definira kao grobnicu koja sadržava dva ili više tijela koja su u kontaktu jedno s drugim. Ujedinjeni narodi definiraju masovnu grobnicu kao grobnicu koja sadržava tri ili više žrtava egzekucije – „The United Nations has defined a criminal mass grave as a burial site containing three or more victims of execution”²⁷ ili „L’Organisation

²¹ Usp. Jovan MIRKOVIĆ, *Objavljeni izvori i literatura o jasenovačkim logorima* (Laktaši; Banja Luka; Beograd: GrafoMark; Besjeda; Muzej žrtava genocida, 2000).

²² Usp. Ljubo BOBAN, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, sv. 2 (Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, 1989), 367-369; Vladimir ŽERJAVIĆ, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu* (Zagreb: Globus, 1992), 29-31, 53-57; Josip JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita. Problemi proučavanja žrtava Drugog svjetskog rata na području Hrvatske* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Hrvatski studiji, 1998), 58-70.

²³ „Masovna grobnica”, https://hr.wikipedia.org/wiki/Masovna_grobnica, pristup ostvaren 5. 7. 2019.

²⁴ „Mass Grave”, https://en.wikipedia.org/wiki/Mass_grave, pristup ostvaren 5. 7. 2019.

²⁵ „Charnier (tombe)”, [https://fr.wikipedia.org/wiki/Charnier_\(tombe\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Charnier_(tombe)), pristup ostvaren 5. 7. 2019.

²⁶ „Massengrab”, <https://de.wikipedia.org/wiki/Massengrab>, pristup ostvaren 5. 7. 2019.

²⁷ „Mass Grave”, https://en.wikipedia.org/wiki/Mass_grave.

des Nations unies définit un charnier criminel comme un lieu de sépulture contenant trois victimes d'exécution ou plus".²⁸

Ne znam je li ipak potrebno da navedeno (citirano) ponovim nekoliko puta da bi i velečasni dr. Razum napokon shvatio o čemu je riječ...

Da na području jasenovačkoga logora postoje masovne grobnice iz vremena NDH jasno je i povjesničaru-amateru Romanu Leljaku, od kojega je dr. Razum objeručke preuzeo brojke od 18.600 logoraša i 1360 žrtava logora Jasenovac i sada ih promiče kao „konačnu istinu”. – Leljak u svojoj knjizi *Mit o Jasenovcu*, objavljenoj 2018., spominje i antropološka istraživanja na području logora Jasenovac provedena 1964. te navodi: „iskopane su sonde veličine dva puta tri metra, dubine 2 metra. [...] te su ukupno iskopali 25 takvih sondi, od čega su u 15 sondi našli 193 leša. Od toga 96 ženskih, 69 muških, 6 dječjih, a za 22 nisu mogli odrediti spol.”²⁹

U 15 sondi pronađena su dakle 193 ljudska leša, a to je – da poučim dr. Razuma matematičari – $193 : 15 = 12,866666666666667$, što upućuje na to da nije riječ o pojedinačnim nego o masovnim grobnicama. Uostalom, u Leljakovoj knjizi *Mit o Jasenovcu*, koju velečasni dr. Razum sigurno ima, a ako nema, neka žurno nabavi, objavljena je i preslika zapisnika iskopavanja odnosno sondiranja na području logora Jasenovac 1964., iz kojega je vidljivo i koliko je leševa pronađeno u svakoj pojedinoj sondi. – Nalaz sonda br. 1: 23 skeleta, sonda br. 4: 24 skeleta, sonda br. 5: 5 skeleta, sonda br. 6: 4 skeleta, sonda br. 7: 3 skeleta, sonda br. 8: 7 skeleta, sonda br. 9: 23 skeleta, sonda br. 10: 29 skeleta, sonda br. 15: 5 skeleta, sonda br. 18: 8 skeleta, sonda br. 20: 30 skeleta, sonda br. 21: 9 skeleta, sonda br. 22: 5 skeleta, sonda br. 23: 8 skeleta, sonda br. 24: 10 skeleta.³⁰ Navedeno je ponukalo i Leljaka, inače nedvojbena Razumova – i ne samo njegova – uzora, da jasno ustvrdi: „U zapisniku ne navode analizu i pretpostavku ukupnog broja žrtava na području groblja u logoru. No, danas možemo na osnovu poznate veličine groblja, te broja sonda koje su iskopali, procijeniti da je na groblju oko 1300 žrtava.”³¹

Ako pak velečasnom dr. Razumu po ovom pitanju nije prihvatljivo što i kako piše i tumači Leljak – uostalom nije ni mnogim drugima – neka prouči knjigu *Nastanak jasenovačkog mita* prof. dr. Josipa Jurčevića, koji u poglavlju „Antropološka istraživanja grobišta” spomenute sonde u kojima su iskopavanjima na području logora Jasenovac pronađeni ljudski ostaci naziva masovnim grobnicama jer mu je očito jasno o čemu je riječ.³²

No, da prebogata riznica zabluda i neznanja dr. Razuma ostane netaknuta, bilo bi najbolje da ono što pišu i Leljak i prof. dr. Jurčević proglasimo „pro-

²⁸ „Charnier (tombe)”, [https://fr.wikipedia.org/wiki/Charnier_\(tombe\)](https://fr.wikipedia.org/wiki/Charnier_(tombe)).

²⁹ Roman LELJAK, *Mit o Jasenovcu. Dokumentarni film – dokumenti* (Radenci: Društvo za raziskovanje zgodovine, 2018), 29.

³⁰ LELJAK, *Mit o Jasenovcu*, 312-336.

³¹ LELJAK, *Mit o Jasenovcu*, 29.

³² JURČEVIĆ, *Nastanak jasenovačkog mita*, 59-61.

tuhrvatskim uradcima”. Ili bi ipak, prema mišljenju zlobnika poput mene, bilo uputnije da velečasni dr. Razum ne poučava i ne dijeli lekcije o pitanjima o kojima nema blage veze.

Dr. Razum nije se zapitao gdje su i kako sahranjeni posmrtni ostaci onih logoraša koji su u Jasenovcu izgubili život – kako on to lijepo nabraja – „Prirodnom smrću, od teških oboljenja ili od posljedica najtežih kazni logorske uprave”. Dr. Razum očito pretpostavlja i da su svi logoraši koji su u jasenovačkom logoru izgubili život sahranjeni u zasebne grobove. – To što je dr. Razum uvjeren, kao uostalom i neki drugi, da su sva poslijeratna svjedočanstva logoraša i poslijeratni iskazi ustaša o masovnim grobnicama u Jasenovcu lažni, kao i što je uvjeren da su svim terenskim uvidima, zračnim snimanjima i antropološkim istraživanjima pronađene masovne grobnice koje samo potvrđuju postojanje „poslijeratnog logora Jasenovac”, nije moj problem. Uvjeren je velečasni dr. Razum i da je Zemlja ravna ploča. Nije ni to moj problem.

Kada se od drveća ne vidi šuma, a kada od šume drveće? Nije to jednostavno pitanje. Dr. Razum, samozvani stručnjak za sva pitanja povijesti NDH i logora Jasenovac, ili nema pojma o onome o čemu razglaba i piše ili pak laže. Različitih ima lažljivaca. – Kompulzivni lažljivci svjesni su svojih laži. Patološki lažljivci najčešće nisu svjesni svojih laži zato što i sami vjeruju da je ono što govore zapravo istina.

Neprolazna razina znanja o NDH i logoru Jasenovac koju ima prof. dr. Ivo Goldstein za dr. Razuma je nedostižna. Kronično, neizlječivo neznanje. Ili su u pitanju neke druge stvari. No, uočavam mnogo sličnosti između dr. Razuma i prof. dr. Goldsteina, jer oba su se specijalizirala (uključujući doktorate znanosti) za srednjovjekovne teme, oba su se potom gotovo obnoć obrela u istraživanju najosjetljivijih tema naše suvremene povijesti, oba iskazuju sličnu, premda ne i istovjetnu sklonost proizvoljnom tumačenju prošlih događaja i nepoznavanju povijesnih izvora i donošenju nedovoljno argumentiranih zaključaka ili pak zaključaka bez ikakvih argumenata.

Nema čega se sve dr. Razum nije dosjetio ne bi li me u svojem pamfletu razotkrio: „Unatoč silnomu trudu, da pokaže, kako je on [Geiger] drukčiji povjesničar od dr. Goldsteina, ugledni se predstavljatelj s nekoliko ovih pojedinosti razotkrio do te mjere da čitatelj [dr. Razum] može slobodno zaključiti, kako su dr. Goldstein i on [Geiger] na istoj strani. O bitnim pitanjima jednako razmišljaju i pišu, a razlikuju se u nebitnim pojedinostima. Svaki od njih dvojice odigrao je i odigrava svoju ulogu, zadanu od ‘gospodara’ ovoga Svijeta, prema kojima se u Drugi svjetski rat ne smije dirati i remetiti tada uspostavljen odnos snaga.” Ustvrdjuje dr. Razum da su „[...] dr. Goldstein i njegov kritičar dr. Geiger s Hrvatskog instituta za povijest blizanci po jednodušnom čuvanju i promicanju politički nametnute istine – dogme”. I tvrdi zatim da poput prof. dr. Goldsteina „s visoka gledam” na NDH, i da poput prof. dr. Goldsteina prihvaćam „u dobrom dijelu komunističko-partizanske ocjene njezina života i sadržaja” (str. 17).

Dakako da odbacujem takvu osebuju ocjenu/optužbu, kao što s jednakim, pa i većim žarom odbacujem ocjene/optužbe da sam isti kao dr. Razum (a u bespućima internetskoga podzemlja može se nabasati i na takve besmislice). Jer moja stajališta „prema ratnom sabirnom logoru Jasenovac, prema vlasti ND Hrvatske, prema samoj ND Hrvatskoj” nisu – kako tvrdi dr. Razum – „istovjetna” stajalištima prof. dr. Goldsteina (kojemu doista mnogo toga zamjeram i o tomu sam u više navrata i pisao), ali su moja stajališta nesumnjivo bliža takvim stajalištima nego stajalištima dr. Razuma i njegovih istomišljenika. Kao što su – ma koliko god to velečasnom dr. Razumu bilo strašno čuti – moja stajališta bliža stajalištima blaženoga Alojzija Stepinca ili dr. Franje Tuđmana, a to sam najčvršće uvjeren, nego stajalištima dr. Razuma i svih onih koji istovjetno dr. Razumu promatraju NDH i logor Jasenovac.

Dr. Razum u osvrtu na moj prikaz Goldsteinove knjige *Jasenovac* na kraju samozadovoljno zaključuje: „Odgovor na početno postavljeno pitanje nedvosmisleno glasi, da ugledni povjesničar s Hrvatskog instituta za povijest ne može ili ne smije na žalost pisati istinito o Drugom svjetskom ratu; ne smije biti revizionist, koji bi dirnuo u politički nametnutu istinu – dogmu. [...] ostaje dvojba, ne smije li to činiti zbog stege i zabrane ravnateljstva svoje ustanove ili zbog samostege (autocenzure)” (str. 17–18). – Ne samo da me je primjenom izmišljotina i najobičnijih laži razotkrio, velečasni dr. Razum me u sebi svojstvenom „domoljubnom” viđenju na kraju i optužuje da eto nisam „doprinio oslobađanju hrvatskoga naroda od politički nametnutih istina – dogmi”, nego da sam „te istine još jače zacementirao. Na žalost!” (str. 18). I ja kažem na žalost!

Mučno je i u najvećoj mjeri nesvrhovito raspravljati s ljudima koji izrazito malo znaju i još manje shvaćaju. Ujedno, pitam se u čemu je razlika između dr. Razuma, koji one koji ne prihvaćaju njegova živopisna tumačenja osoba i događaja iz vremena Drugoga svjetskog rata i poraća naziva pristašama laži i „učvršćivačima nametnute jugosrpske dogme”, koji se nisu uspjeli izmaknuti „jugoslavensko-velikosrpsko-šovinističkoj kolotečini”, te njegovih ideoloških i pseudoznanstvenih antipoda koji neistomišljenike s jednakom lakoćom nazivaju „revizionistima”, „fašistima”, „ustašama” i tomu slično? – Progoni me i pitanje koliko je zdravorazumskoga i kršćanskoga u onom što velečasni dr. Razum i njegovi ideološki ministranti misle i zastupaju o NDH, Jasenovcu i drugim pitanjima iz vremena Drugoga svjetskog rata i poraća.

Svjestan sam da ovaj moj tekst ni za pedalj neće poljuljati stajališta dr. Razuma i njegovih suradnika i istomišljenika, kao što mi je potpuno jasno da moj osvrt na knjigu prof. dr. Goldsteina neće pokolebati one koji u toj knjizi vide vrhunsko znanstveno djelo kojim je valjda i konačno zaključena priča o Jasenovcu.

Dr. Razum ima pravo da „živimo u doba izokrenutih vrijednosti”. Problem s neznanjem i zabludama jest da nas ostavljaju u mraku. – Dr. Razumu je kristalno jasno: hrvatska historiografska zajednica, uključujući i mene, intimno zna da je Istina na strani dr. Razuma i njegove sljedbe, ali zbog zadataka dobi-

venih od „gospodara’ ovoga Svijeta”, institucionalnoga pritiska ili „samostege” i dalje ostajemo na strani Mraka. – Svjestan da u ovom slučaju moć argumenata i logike ima veoma ograničen utjecaj, ostavljam ga/ih u tom uvjerenju. Jer u slučajevima znanja o suvremenoj hrvatskoj povijesti, napose o povijesti NDH, i sposobnosti rasuđivanja kakvima raspolaže velečasni dr. Razum ne može pomoći ni svih četrnaest svetih pomoćnika u nevolji.

Vladimir Geiger